

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Երեւանի նահանգի անցքերը:—Հասկսլամական ծրագիր եւ նրա իրագործման նպատակը հանգումն են:—Հայ գիւղացիների կրած վնասների մօտաւոր չափերը:—Դիմումներ Կովկասեան փոխարքային: Տրեպովին տուած լիազօրութիւնները:—Երկրագործութեան միջնաստիւթեան խափանումը:— Կարապետ Եզեան:

Բագուի սարսափները, ինչպէս երևաց մայիս ամսուայ դէպքերից, միայն նախերգանք էին մի արիւնահեղ ողբերգութեան, որի գործողութիւնների շարքը դեռ յալտնի չէ թէ երբ և ի՞նչով կը վերջանայ: Սակայն դժուար չէ հէնց այժմ էլ, ողբերգութեան սկզբում, հասկանալ այնքան զգուշութիւններով թազնուած համիսլամականութեան դիւային ինտրիգը, որի առաջին զոհը դարձաւ հայ ժողովուրդը. հայերի բնաջնջումը թուրք համիսլամականների վերջնական նպատակը չէ, ի հարկէ. հայը համարուած է միայն առաջին խոչընդոտ յաջորդ քայլերի համար: Յայտնի է պատմութիւնից թէ ինչ դեր է կատարել հայը մահմեդական տիրապետութեան անկման գործում Հարաւային Կովկասում. մոռացուած չեն և թիւրքաց Հայաստանի դէպքերը: Համիսլամականները լաւ գիտեն և այն, որ հայ ժողովուրդը ընդհանուր առմամբ ուսաստէր է: Եւ երբ Կովկասի նախորդ բարձր ադմինիստրացիայի սխալ քաղաքականութիւնը և թիւր տեղեկութիւնների հիման վրայ կայացած մի քանի կարգադրութիւնները, որ Կովկասի այժմեան փոխարքայի կողմից փոփոխելի յայտարարուեցին առաջ բերին յուզումներ հայ հասարակութեան մէջ, և այդ յուզումները թշնամացրին տեղական մի քանի պաշտօնեաներին հայերի դէմ—մեր համիսլամականները իսկոյն օգտուեցին անհայդ/ նպատաւոր հանգամանքներից և սկսեցին իրագործել իրանց ծրագիրները նախ այն վայրերում, ուր հայ տարրը համեմատած շիա-թուրքերի հետ չնչին է և պոլիցիան կազմուած է մեծ մասամբ թուրքերից: Հասկանալի է որ ամեն կերպ պէտք է համիսլամականները թազցնէին, սքօղէին իրանց բուն նպատակները, մի տեղ կազմակերպուած ջարդեր առաջ բերելու ան-

հրաժեշտութիւնը պատճառաբանելով «հայ կոմիտէաների» գոյութեամբ, մի այլ տեղ՝ այս կամ այն մասնաւոր սպանութեան (մի բան որ միշտ եղել է շնորհիւ թուրք-թաթարական խառնուածքին) աշխատել են «աղգախական հակառակութեան» բռնաւորութիւն տալ, երրորդ դէպքում թուրք-թաթարական ամբոխը հանդիսացել է իբրեւ «ռուսական ընդդէմ պաշտպան ընդդէմ ապստամբ հայերի» և այլն, և այլն: Միշտ նախադրեալ, ցոյց տալով հայերին՝ համիւլամականները երբեք թոյլ չեն տուել իրանց բացատրելու թէ այդ ի՞նչպէս է որ հայը չի կաշուում ոչ մի մահմեդականի մազին անգամ այն տեղերում, ուր հայ տարրը 70—80% է կազմում, իսկ թուրքերը չնչին թիւ են ներկայացնում, օրինակ Ալեքսանդրոպոլի, Ախալքալաքի, Նոր-Բայազէտի գաւառներում:

Համիւլամականները թուրք-թաթարական ամբոխը գրաւելու համար, բացի քաղաքական ծրագրների հեռանկարով, գըրգռում էին և նրա մէջ թալանի ախորժակը, ինչպէս և կրօնական ֆանատիկոսութիւնը, տարածելով ամեն տեսակ զրպարտութիւններ հայերի մասին: Միւս կողմից անազնիւ գործիչներէց առանձին խելք չէր պահանջուում շահագործել և ամբոխային հոգեբանութիւնը ոռոս ժողովրդի և պաշտօնեաների որոշ խաւերում, քանի որ ամբոխային մտածողութեամբ՝ տեղական իշխանութեան այս կամ այն կարգադրութիւնից դժգոհութիւնը և այս կամ այն անձի դէմ մի քանի տաքչուխ հայերի թշնամական ցոյցերը իբրեւ թէ համահաւասար են ոռոս ժողովրդի դէմ տածած հակակրօնական, սեպարատիստական փորձերին: Մուրեցներով թուրք և ոռոս ամբոխային կարծիքը, համիւլամականները օգտուեցին ոռոս-ճապոնական անաշոյղ պատերազմի շնորհիւ ստեղծուած խառն դրութիւնից և ձեռնարկեցին հայերին տնտեսապէս և բարոյապէս անդամալոյծ անելու ծրագրի գործադրութեանը: Թուլացներով այդ տարրը, ըստ համիւլական լոգիկայի, խախտում էր դառնում և այն յենակէտը, որ ունի մահմեդական տիրապետութեան Մերձաւոր Արեւելքում հարուած հասցնող պետութիւնը: Հայերի տնտեսական ոյժը կենտրոնացած էր Բագու, հայ տարրը իբրեւ խոչընդոտ աչքի էր ընկնում սահմանազլխի գաւառներում: Եւ անա՜ նախ կազմակերպուեց հայկական կոտորած և հայի հարստութեան յափշտակութիւն Բագուում և, երբ առաջին փորձը աշողութեամբ պսակուեց, սկըսուեց երկրորդ փորձի իրագործումը նախ Երևանում, անմիջապէս Բագուից յետոյ, ապա մայիսի 12-ից Նախճաւան քաղաքում և նրա ու հարևան գաւառներում, և կրկին անգամ Երևանում:

Պէտք է միամիտ լինել հաստատու համար որ Ալի-
աբաղի մի թուրքի սպանութիւնը կարող էր առաջ բերել
այն ծաւալով կոտորածներ, թալան, հրկիզութիւն, բռնաբա-
րութիւններ, սրբութիւնների պղծում և բռնի մահմեդականա-
ցումներ, որոնց ականատես եղաւ քսաներորդ դարում ապրող
հայութիւնը: Մինչև այժմ 50 հայ գիւղ է զոհ գնացել շիա-թուր-
քերի այդ ճիւղային կատաղութեան: Նախճաւանի և Նրանից հե-
ռու գտնուող շատ գիւղերի վրայ յարձակումը եղել է միաժամա-
նակ. յարձակուող թուրք ամբոխը կազմակերպուած է եղել «խտե-
լիդնատ» որոշ պարագլուխներից, որոնց անունները յայտնի են
բոլորին: Միաժամանակ սահմանի միւս կողմից անցնում են
զինուած և վարժ քիւրդ ձիաւոր հրոսակներ, որոնք ընդհա-
րում են ունենում նաև կանոնաւոր զօրքերի հետ: Կոյր պէտք
է լինել չտեսնելու համար նախօրօք կազմակերպուած ընդհանուր
մի ծրագրի սիստեմատիկ գործադրութիւնը: Կրկնում ենք, մաս-
նաւոր սպանութիւններ ամեն օր են եղել, ինչպէս 75 տարի ա-
ռաջ, այնպէս էլ այն ժամանակամիջոցում, երբ Հարաւային
Կովկասը դուրս եկաւ խաների և փաշաների իշխանութեան
ձեռքից և մտաւ քրիստոնեայ պետութեան հովանաւորութեան
տակ: Սակայն երբէք մասնաւոր սպանութիւնները առիթ կամ
«մահանա» չեն եղել հայկական կոտորածներ սարքելու, հայ գիւ-
ղեր հրկիզելու և թալանելու, հայ եկեղեցիներ պղծելու, հային
բռնութեամբ մահմեդական դարձնելու: Ոչ դարից սկսած, երբ
առաջին անգամ մեր երկիրը կոխեցին թուրք-սելջուկեան վոհ-
մակներ, հայը շատ է տեսել ամեն տեսակ անգթութիւններ, սա-
կայն նա չէր կարող երևակայել անգամ որ Թուրքու բէ-
գերի, Չինգիզ խաների և Լենկթեմուրների օրերը կը կրկնուեն
քսաներորդ դարում մի քրիստոնեայ պետութեան սահմաննե-
րում... Եւ աներևակայելին—այսօր արիւնոտ իրականութիւն է,
շնորհիւ մեր համիսլամականների դիւային նենգամտութեան և
գազանային բնազդների. քաղաքակրթութեան այդ թշնամիներ-
ը երբէք չէին կարող մոռանալ ծերունի Գլադստոնի խօսքերը
թէ «To serve Armenia is to serve civilization»: Եւ որպէսզի եւ-
րոպական ցիվիլիզացիայի հարցը հայերի շնորհիւ մի ուրուա-
կան չլինի Կասպից ծովի ափերից սկսած մինչև Բոսֆորը՝ պէտք
է բնաջինջ անել այդ տարրը, որ կղզիների նման ցրուած
էր թուրք թաթարական ովկիանոսում: Ռուսական առաջխա-
ղացման դէմն առնելու համար պէտք էր ոչնչացնել այդ կղզի-
յնակէտերը: Եւ ահա քանի դեռ չէին փոխուած հայերի հա-
մար աննպաստ հանգամանքները Կովկասում՝ պէտք էր շտապել...

Եւ մեր համխաւմականները այն աստիճան աճապարեցին որ հրեան հանեցին իրանց ծրագրները ծայրերը...

Այժմ արեան և բոցի մէջ խեղդուում են Նախճաւանի և Շարուր-Դարալագեաղի հայ գիւղերը. մահմեդական խուժանի ձեռքով կատարուում են ճիւղալային անգթութիւններ հայ անզէն գիւղացիների վրայ: Ամենափոքր ընդդէմադրութիւնը հայ տարրի կողմից, ինչպէս օրինակ Երևանում, կատաղեցնում է թուրքերին և նրանք իրանց վրէժը հանում են Շարուր-Դարալագեաղի և Նախճաւանի հայ գիւղերից: Այժմ իսպառ աւերուած կարող են համարուել այդ գաւառները և հայ տարրի անտեսանալի քայքայումը պէտք է առաջ բերի սով. և այն վայրերից, որոնք նախապատմական ժամանակներից սկսած եղել են հայ բնագաւառներ, սկսուելու է դաղթ...

Եթէ արձանագրուին այն բոլոր բարբարոսութիւնները որ կատարել է թուրք խուժանը հայերի նկատմամբ—մենք կը տեսնենք որ դարերի ընթացքում այդ ցեղի անգութ և արիւնհարբու ինստիտուտների մէջ ոչ մի փոփոխութիւն չի կատարուել. բաւական էր թուրքերը համոզուէին որ տեղական իշխանութեան կողմից արգելքների չէին հանդիպելու, որպէսզի հրեան դար իրանց գիւղային ծրագիրը իր ամենահրէշաւոր արտայայտութիւններով:

Նախճաւանի և Շարուր-Դարալագեաղի գաւառներում բոլոր ֆնասուած գիւղերի թիւը, որքան յայտնի եղաւ լրագրներից, այժմ հասնում է աւելի քան 50-ի: Կարելի է, առանց չափազանցելու, միջին թուով իւրաքանչիւր գիւղում աւերուած համարել 100 տուն, որովհետեւ կան գիւղեր, որոնց տների թիւը մի քանի հարիւրի է հասնում և այդ գիւղերը այժմ հողի հետ են հաւասարեցրուած: Ուրեմն, առնուազը աւերած են 5000 հայ տուն: Իւրաքանչիւր տուն իր իրեղէններով, տնային անասուններով և այլն կարելի է գնահատել առնուազն 1000 բուբլի. հետևաբար հայ գիւղական տարրը այդ թուրք-թաթարական արշաւանքների շնորհիւ կորցրել է մօտ 5 միլիոն: Պատկերը աւելի ևս դարձուրելի կը դառնայ, եթէ դուք հաշուի առնէք սպանուած աշխատաւոր տղամարդկանց թիւը, փչացած ցանքները ու այգիները: Եւ այդքան սարսափելի կորուստներ իբրև թէ կարող էին առաջ գալ Ալիարաղի մօտ պատահած մի ինչ որ թուրքի սպանութեամբ: Դա չարանեմ անհեղեղութիւն է: Պէտք է երկար ժամանակ թուրք տղէտ, աւազակաբարոյ և ֆանատիկոս ամբողջ թունաւորել գիւղային զրպարտութիւններով, մոլորեցնել նրա կարծիքը, խրախուսել այն համոզմամբ որ տեղական իշխանութեան հա-

ձեռքի բան արած կը լինեն, եթէ ոչնչացնեն հայ տարրը, իբր թէ յանցաւորները անպատիժ են մնալու ևայլն, որպէսզի առաջ գային այդ բոլոր ծայրայեղօրէն վայրագ չարագործութիւնները: Մարդ այնպիսի սոսկում է զգում որ նրա ուղեղի մէջ անհետանում է դարերի անջրպետը և նա սկսում է կարծել թէ ապրում է Թողորու-բէգերի, Չինգիզ-խաների և Լենկթեմուրների ժամանակներում: Եւ այդ բոլորից յետոյ զանազան Աղայեցիներ ուղղում են որ թագնուլէն սոսկալի ոճիրները, մատնանիշ չանուին չարագործութիւնները, հայը լուեկայն քանի այդ բոլոր խժգոնութիւնները...

Մեր երկրի նոր կառավարիչը, կոմս Վորոնցով-Դաշկովը, ժառանգութիւն էր ստանում նախորդ բեթիմի բոլոր ցաւերը. տեղական ամբողջ ազմինիստրացիան և մանաւանդ պոլիցիան շարունակում էր գործել հին ուղղութեամբ այն ժամանակ, երբ փոխարքան իր դեպիզն էր դրել՝ «երկրի խաղաղ բարգաւաճումը հասարակական ոյժերի անկեղծութեամբ»: Թուրքերի առաջ բերած մասային կոտորածներն և աւերմունքը այժմ ստիպում են բոլոր ոյժերը կենտրոնացնել նախ և առաջ խաղաղութիւնը վերականգնելու մէջ: Այդ խաղաղութիւնը եղել է և հայ աշխատասէր տարրի միակ իդէալը և նա պատուիր, անձի և գոյքի ապահովութեան, ինչպէս և ազգային-կուլտուրական ազատ զարգացման մէջ է ամփոփում իր բոլոր բաղձանքները: Ներկայ մոմենտում, երբ առաջին պահանջը արեւհեղութիւնների առաջն առնելն է, կարծում ենք, հայ ժողովուրդի ցանկութիւններն են արտայայտում Փոխարքային ներկայացած մի խումբ հայեր, որոնց խնդրագիրը և այդ առիթով տեղի ունեցած մտքերի փոխանակութիւնը առաջ ենք բերում ներքևում:

Յունիսի 2-ին:

Լ. Ս.

Հայկական պատգամաւորութիւնը փոխարքայի մօտ

Չորեքշաբթի, յունիսի 1-ին, առաւօտեան ժամը, 10-ին, հայերից բաղկացած մի պատգամաւորութիւն ներկայացաւ նորին պայծառափայլութեան կոմս Ի. Ի. Վորոնցով-Դաշկովին, նորին Մեծութեան Փոխարքային Կովկասում: Պատգամաւորութեան մէջ մտնում էր մի մասը այն ներկայացուցիչներից, որոնք հայ ազգաբնակչութեան զանազան խմբերի կողմից հաւաքուելով Թիֆլիսում երկու ամիս առաջ, մշակեցին հանրագիր հայերի կարիքների մասին:

Պատգամաւորութեան անդամներն էին. իշխան Ա. Բէհ-բութեան, Պ. Ղամբարեան, Տ. Յովհաննիսեան, Ա. Քալանթար, Յ. Սպենդիարեան, Կ. Ստեփանեան, Ա. Ստեփանեան, Ս. Յա-